

ILONA ČIUŽAUSKAITĖ

Į literatūros moterų tapatybę nauju žvilgsniu

Ramunė Bleizgienė, *Privati tyla, vieši balsai: Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, ISBN 978–609–425–086–6

Moterų tapatybės tema viešajame diskurse nagrinėta įvairiais rakursais. Viktorijos Daujotytės moterų literatūros istorija *Parašyta moterų* (2001), moteriškoji literatūros epistema *Moters dalis ir dalia* (1992), Vytauto Kavolio lietuvių kultūros analizės studija *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje* (1992), Dalios Marcinkevičienės knyga *Vedusiųjų visuomenė: Santuoka ir skyrybos Lietuvoje (XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje)* (1999), Solveigos Daugirdaitės studija *Moterų rūpesčiai, rūpesčių moterys* (2000), Virginių Jurėnienės monografija *Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pirmoje pusėje* (2006) – tai tik kelios svarbesnės šios tematikos iliustracijos, vienaip ar kitaip gvildenančios ir pristatančios moterų kūrybinę patirtį, rašančių moterų savivokos procesus, moterų visuomeninio judėjimo formas ir pan. Ramunės Bleizgienės monografija į dialogą įtraukiančiu pavadinimu *Privati tyla, vieši balsai: Moterų tapatybės kaita XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje*, viena vertus, papildoma šios tematikos tyrinėjimus, kita vertus, pateikia naują tyrimų perspektyvą. Autorės tyrinėjimo novacijos susijusios su siekiu įtraukti į tyrimo lauką tuos XIX a. pabaigos–XX a. pradžios publicistikos ir literatūros tekstus, kurie iki šiol tarsi buvo mokslininkų analizės paraštėse. Pasitelkusi naujas tarpdalykines metodologines prieigas, Bleizgienė aktualizuoja amžių sandūroje periodikoje išsibarsčiusius lietuvių rašytojų moterų tekstus ir leidžiasi į pagarbų dialogą su literatūros istorijoje įsitvirtinusiomis, savotiškais klišėmis tapusiomis moterų gyvenimo ir jų kūrinių interpretacijomis. Rašančių moterų gyvenimo naratyvas ir jų tapatybės kismas pristatomas kartu su sociokultūriniu kontekstu.

Nebus suklysta pasakyti, kad monografija, kaip dažnai būna, sudaryta iš dviejų dalių: teorinės ir kūrinių analizės. Vis dėlto tegul man bus atleista,

kaip gal kam pasirodys, už diletantišką žvilgsnį įžiūrint šioje studijoje ne taip „kibiai“ susietas šias dalis. Neabejotina, kad pasirinktos teorinės atramos yra svarbios, reikšmingos ir būtinos solidžiam veikalui, bet, kita vertus, literatūros kūrinių analizės dažnu atveju pasiklysta ar atšlyja nuo teorinių postulatų. Tačiau grįžkime prie monografijos teksto.

Kuo savo tyrinėjimo koncepciją grindžia Bleizgienė, kokios teorinės atramos ir metodologinės priegigos leidžia jai atsakyti į klausimą, kaip rašančių moterų pasirodymas viešojoje erdvėje keitė ne tik jų pačių pasaulėvoką (tapatybę), bet ir bendruomenės, kurią dažnu atveju reprezentavo vyrai, suvokimą? Jau knygos pavadinime įtvirtinta viešumo ir privatumo dichotomija užkoduoja privataus ir viešo gyvenimo sankirtas. Moterų kūryba autorės suvokiama kaip viena iš viešojo kalbėjimo formų, „siekiama parodyti, jog net mažyčiai, kad ir ne pirmo ryškumo, tekstai padėjo moteriai iškilti ir įsitvirtinti kaip viešumos subjektui“ (p. 7–8). Moterys rašydamos įsteigia (įtvirtina) save kaip viešą asmenį. Ant kokių pamatų monografijos autorė stato savo koncepcijos rūmą? Pirmiausia tai sociokultūrinio konteksto, žyminčio viešosios erdvės susiformavimo procesą ir galimybes bendruomenės nariams, taip pat ir moterims, „viešai svarstyti bendruosius klausimus“ (p. 11). Autorės teigimu, kaip tik amžių sandūra buvo tas lūžio momentas, kai, iki tol neturėjusios „beveik jokių galimybių dalyvauti [viešo kultūrinio gyvenimo – IČ] procese“ (p. 12), moterys savo kūriniais ir vieša veikla iškyla į to gyvenimo centrą tapdamos viešomis personomis. Asmens kaip sociokultūriškai apibrėžto subjekto tapatybės analizei Bleizgienė renkasi kultūrinės antropologijos, naratyvinės kultūrinės psichologijos, kultūrinės socialinės psichologijos metodus.

Monografijoje tyrinėjamo objekto ribos labai siauros – pradedama 1883-aisiais, *Aušros* pasirodymo metais, ir baigiama kitu istoriniu lūžio tašku, 1914-aisiais, Pirmojo pasaulinio karo pradžia. Šis laikotarpis, kuriuo formavosi tautinė bendruomenė, išaugusi iki tautinės valstybės, subrandina moteris visuomenininkes ir duoda paskatų kalbėti apie jų siekį tapti viešais asmenimis. Laikydamosi nuostatos, kad „moters tapatybė yra lokali, kontekstuali gyvenimo istorija, įsikūnijusi moters patirtyje“ (p. 8), autorė „pasakojam[as] moterų gyvenimo istorij[as]“ pirmiausia laiko „gyvenamo[mis] istorijo[mis]“ (p. 8).

Tyrimas pradedamas „viešosios erdvės rekonstrukcija“, analizuojami ir meto periodikoje (*Aušroje, Varpe, Vilniaus žiniose, Viltyje, Aušrinėje* ir *Ateityje*) publikuoti moterų tekstai, kuriuose svarstomas „moterų įtakos viešajam gyvenimui klausimas“. Pervertusi tautinės bendruomenės mintį įtvirtinusių periodinių

leidinių puslapius Bleizgienė atskleidžia nuoseklią bendruomenės narių, pirmiausia moterų, tapatybės istoriją: išryškina viešosios erdvės kontūrus ir transformacijas, fiksuoja savotišką moterų rašytojų antplūdį (*Varpas*), grindžia moters kelią į viešąją erdvę (*Vilniaus žinios*) ir per išsiskakančių moterų balsus keičiamą viešąją erdvę (*Viltis*, *Ateitis*, *Aušrinė*). Pasitelkdama Onos Pleirytės-Vaidilutės gyvenimo atvejį (ši autorė sulaukia išsamesnio pristatymo tolesniame monografijos skyriuje), Bleizgienė mėgina analizuoti tą kelią, kuriuo moteris ateina į viešąją erdvę ir tampa matomu ir viešai pripažįstamu asmeniu. O atėjimas nėra toks lengvas, koks atrodė ar atrodo vyrų akimis. Vyraujanti retorika, autorės teigimu, vardijant tik vyrų nuopelnus ir didesnę pridėtinę vertę teikiant šios lyties atstovams rodo, kad moteriai, norinčiai apginti savo laikyseną viešajame gyvenime, tenka kur kas daugiau išbandymų. Dar 1904 m. Vaižgantas, rašydamas Pleirytei, per savo viešąją veiklą suformavo ir jos kūrybinio gyvenimo maksimumą:

Didžiausis mokslas, didžiausia išmintis – mokėjimas vargą vargti. Argi mes tai mokame? Tad mokykimės ir mokykime ne sparnus sagstyti, ne į padebesius kelti, bet tvirtą kasiklį gyvenimo piktžolėms ravėti į rankas duoti, doriškas vėkas užgrūsti [...], idant su įnirtimu kibtų į gyvenimo dirvonų plėšymą – tai mūsų siekis.¹

Vities laikraščio publikacijų sklaidą Bleizgienė sieja su Čiurlionienės figūra. Kad ir šios moters kelias į viešąją veikimą nebuvo itin sklandus ir lengvas ir pareikalavo iššūkių, dar jos kaip viešo asmens pasirodymo pradžioje yra fiksavęs ir Vaižgantas iš Vadaktėlių rašytame laiške Pleirytei-Vaidilutei:

Zosė su savo svyravimu karjeros išsirinkimo kelyje daro daug rūpesčio savo dėdei [dekanui Vincentui Jarulaičiui – IČ]. Kvietė mane ant konsiliumo nevažiavau, kad per toli; rašė raštą, tai atrašiau. Zosė gal jau nebegavo jo skaityti Plungėje. Bet ir nedidis tai daiktas: pati girdėjo mano nuomonę, nors brangindamas jos laisvę, nieko jai kaltinai nekalio.²

XIX a. pabaigos kultūros žmonių steigiamus tapatybės modelius monografijos autorė aptaria pasitelkdama Maironio, Žemaitės ir Gabrielės Petkevičaitės-

1 J. Tumo-Vaižganto laiškas O. Pleirytei-Vaidilutei, 1904 09 10 (VU BRS F1– E260).

2 J. Tumo-Vaižganto laiškas O. Pleirytei-Vaidilutei, 1905 09 22 (VU BRS F1– E260).

Bitės kūrybą. Maironis, priklausantis „naujamajai lietuvių inteligentų kartai“ (p. 105), tampa centrine pasakojimo figūra, apie kurią sukasi svarbiausi šios monografijos konceptai. Analizuojant šių autorių tekstus tarsi skleidžiasi trys tapatumo paradigmos: Maironio poema *Terp skausmu į Garbę* brėžiama individualumo paradigma, kai, atsiribojus nuo bendruomeniškumo, kuriamas individas, pats savo ruožtu kuriantis bendruomenę ir bandantis jai primesti savojo gyvenimo modelius. Žemaitės apsakymai monografijos autorei padeda atskleisti antrąją tuo metu išskylančią tapatybės paradigmą: „Žemaitės kūryboje moteris pasirodo kaip priklausanti jos gyvenimo istoriją nulėmiančioms struktūroms, šeimai, bendruomenei, ir ši priklausomybė patiriama kaip neišvengiama“ (p. 105–106). Petkevičaitė-Bitė atstovauja trečiajai paradigmai – moters bajorės pozicijai.

Į analizės tyrimo lauką įtraukusi Maironio poemą *Terp skausmu į Garbę* Bleizgienė siekia atskleisti struktūrinius naujųjų *litvomanų* tapatybės elementus. Tautinio atgimimo problema perkeliama į subjekto vidų. Juozo Vilaičio brandos kelias puikiai parodo, kaip asmuo atranda savo individualumą atsikratydamas jam primestų svetimų tapatybių (pavyzdžiui, motinos įtakos).

Bleizgienės teigimu, Žemaitės pasirodymas viešojoje erdveje ryškiausiai pažymi privataus (kuriam paprastai atstovauja moterys) ir viešo (atstovaujamo vyrų) gyvenimo skirtį. Kitados Daujotytės užčiuoptus Žemaitės kūrėjos savumus autorė išplėtoja naujais požiūriais ir rakursais. Jau Vaižganto suformuoto vaizdinio apie Žemaitę kaip liaudies rašytoją klišės persmelkia visą literatūros istoriją, į tokio traktavimo žabangas pakliūva ir Vincas Mykolaitis-Putinas. Laikomasi nuostatos, kad rašomuose tekstuose įkūnyta visa gyvenimiškoji patirtis, kad tarp šių dviejų polių – rašomo (parašyto) teksto ir gyvenimo – nėra jokios skirties. Gal bus ir perdėtai pasakyta, tačiau man regisi, kad „sužemintą“, nepagrįstai suprimityvintą, dažnu atveju redaktorių vyrų perrašytą Žemaitę monografijos autorė reviduoja siūlydama kitokią jos perskaitymo galimybę: žmogaus gyvenimo istorijas perpasakojanti rašytoja atsiskleidžia ir kaip gyvenamo pasaulio, savo (ir kitų) patirties interpretatorė (p. 192). (Beje, tą patį patvirtino ir Violeta Kelertienė, šiųmečiame „Santaros-Šviesos“ suvažiavime Alantoje skaitydama pranešimą apie Žemaitės kūrybos recepciją.)

Aptardama Bitės gyvenimo ir kūrybos atvejį, monografijos autorė mėgina atskleisti viešojoje erdvėje veikiančios moters, savo gyvenimą bandančios tvarkyti pagal tuo metu įtvirtintus naujos gyvensenos ir elgsenos standartus, tapatybės komplikacijas. Šios moters gyvenimo istorija iš dalies tapati Maironio

poemos *Terp skausmu į Garbę* aprašytam Marinės tapatumo modeliui – bajorė moteris, viešajame gyvenime siekianti realizuoti asmenines ambicijas, nesulaukia palaikymo ir negali visavertiškai funkcionuoti bendruomenėje.

Tautos atgimimo, o sykiu ir kultūros, rūpesčiai nebuvo svetimi Šatrijos Raganai, Pleirytei-Vaidilutei ir Čiurlionienei-Kymantaitei, rašytojoms, kūrybinės brandos pasiekusioms XX a. pirmoje pusėje. Trečiasis monografijos skyrius ir skirtas šių moterų kūrybai pristatyti, ieškant tam laikotarpiui būdingų moters tapatybės raiškų. Šatrijos Raganos Viktorės tapatybės istoriją Bleizgienė komentuoja per lietuvių literatūroje įsitvirtinusių subjektyvumo matmenį. Skirtingai nei Žemaitė, kuriai rašymas buvo tarsi savotiškas patirto gyvenimo perkėlimas į tekstą, Šatrijos Raganai kūryba, rašymas yra terpė atskleisti asmens subjektyvumą. Kaip jau sakyta, autorė iš savo žiūros lauko neišleidžia Maironio, tarp jo ir Šatrijos Raganos matydama kūrybinių paralelių atskleidžiant asmens individualėjimo procesą. Įdomu tai, kad siūlydama *Viktutės* perskaitymo galimybes, autorė iškelia kūrinio kalbos ir turinio nedalomumą, pabrėždama, kad redaguodama savo tekstą Šatrijos Ragana liudija save esamuoju laiku, kad „[k]ūrinio kalba yra ne tik konkrečios XIX a. pabaigos merginos gyvenimo, kurį pažįstame ir kuris mus pasiekia pirmiausia kalba, liudytoja, bet ir apskritai to laiko kultūros [...] vienu iš atpažinimo ir buvimo mūsų sąmonėje būdų“ (p. 232). Bet toks savosios tapatybės liudijimas per kalbą, sakytina, būdingas ne tik autorės aptariamams kultūros lauko darbininkams, bet ir jos dažnai cituojam Juozui Tumui-Vaižgantui, kuris redagavo savo kūrinį kalbą ir taip ne tik liudijo asmenybės pokyčius, bet ir patvirtino „kūrinio priklausymą savam laikui“ (p. 232). Vis dėlto kalbėjimas apie pirmąjį ir pakartotinį *Viktutės* leidimus ir svarbą kalbamąja tema galėjo būti sutelktas į vieną „blokelį“, o ne išblaškytas po visą interpretacijų lauką.

Viktutė monografijos autorės pristatoma kaip keliasluoksniis pasakojimas: meilė *litvomanui* daktarui Jonui padeda jai suvokti save kaip lietuvę. Bleizgienės įžvelgta intersubjektyvumo situacija, kai savoji tapatybė mėginama suvokti per santykį su kitu, nepaneigiant savęs kaip asmens, išties įtikina. Šatrijos Ragana, patvirtindama bendrystę su Maironiu, jo poemoje *Terp skausmu į Garbę* suformuotus vyro (Juozo) ir moters (Marinės) santykių modelius perkelia į savo pasakojimą. Ir vis dėlto, perfrazuojant Bleizgienę, rašytoja savos tapatybės viešajame gyvenime ieškančią moterį Viktorę nepalieka bežodėje erdvėje, priešingai, „jai, kaip ir vyrams, tampa prieinama kalbos sfera“ (p. 258), o tai jau suvokiama „kaip rašančiosios pastanga reflektuoti patį kūrimo / rašymo procesą“ (p. 259). Tačiau

Šatrijos Raganos moteris, nors ir fiksuojanti savo patirtį, jos neignoruojanti, vis dėlto kalba apie viešo darbo bendrumą su vyru kokioje nors visuomenei naujingoje darbo srityje, o ne apie kūrybines aspiracijas – siekį tapti rašytoja.

Pleirytės-Vaidilutės situacija kontroversiška. Lyg ir būtų verta nuodugnesnių literatūros tyrinėtojų įžvalgų, ji vis dėlto lieka mokslinio diskurso paraštėse, ir, kaip teigia Bleizgienė, matyt, dėl dienoraščiuose iškeltų šeiminio gyvenimo skaudulių, kurie veikia „prašosi tylos“, o ne viešo eksponavimo.

Neišsipildžius idealaus santuokinio gyvenimo vizijai (išsiskyrė su Kaziu Puida), Pleirytė imasi kalbėti apie tai viešai. Net iš Vaižganto laišku, rašytų jai XX a. pradžioje, justu, kad rašytoja, kreipdavusi į jį kaip auroreitę, tikėjosi sulaukti atsakymų į savo keliamus viešumo ir privatumo, kūrybos ir atsidavimo viešajai veiklai klausimus: „[...] Tamsta be reikalo keli klausimus: kam, dėl ko, ar aš ką gero padarysiu?? Nes pati duodi atsakymą: laimė altruizme. Kam dirbame? Žmonėms dirbame [...]“.³

Bleizgienei svarbi ir aktuali moters tapatybės formavimosi kelyje atrodo Pleirytės pasirinkto pseudonimo kilmė, jos kaip aktorės ir režisierės veikla – taigi konspektyviai ir gal kiek atsietai nuo tolesnės pasirinktos analizės krypties pristatomi ir šio veikimo svarbiausi momentai. Autorė telkiasi į Vaidilutės romaną *Tėviškė*, kuriame gvildenamos tautos ir šeimos gyvenimo paralelės. Moters tapasmas susipratusia lietuve pasakojamas iš vyriškojo požiūrio taško, nes romano centre – Klemenso Daugėlos, ragavusio mokslų užsienyje ir grįžusio į Lietuvą su aiškia intencija pasinerti į tautinio atgimimo veiklą, istorija. Moters (Reginos) gyvenimo peripetijos ir jos asmenybės branda lieka šešėlyje, „vyriškas jausmingumas elitizuojamas, o nuo ‚moteriško‘ jautrumo, dažnu atveju suvokiamo kaip sentimentalumas, atsiribojama“ (p. 299). Moters tapasmas dalinis, prislopintas vyriškosios tapatybės: rašydama apie moters atėjimą į kultūros ir visuomenės darbą, Pleirytė „negali papasakoti, atskleisti moters – rašytojos formavimosi istorijos iš pačios moters pozicijų“ (p. 299).

Regis, tarp pristatomų moterų kultūrine laikysena išsiskirianti Čiurlionienė-Kymantaitė reprezentuoja siekį įtvirtinti „aukštosios (profesionaliosios) kūrybos formas“ (p. 300). Čia autorės žvilgsnis krypsta ir į Čiurlionienės-Kymantaitės meno kritiką, ir į jos kūrybą, kuriai galėtume suteikti tą patį vardiklį – vaduotis iš paviršutiniško, utilitaraus požiūrio į meną. Bleizgienė svarbiu daly-

3 J. Tumo-Vaižganto laiškas O. Pleirytei-Vaidilutei, 1905 09 10 (VU BRS F1– E260).

ku laiko tai, kad „Kymantaitė buvo vienintelė moteris, skelbusi savo kūriniai kartu su literatūrą gaivinti pasiryžusiais daugiau nei dešimčia vyrų“ (p. 302). Analizuojami jos kūriniai, publikuoti *Gabijos* almanache, straipsniai, spausdinti *Viltyje*, kritikos esė *Lietuvoje*, konstatuojant ne tik profesionaliesnio požiūrio į kultūros reiškinius radimosi faktą, bet ir eksponuojant tinklinę komunikaciją, kurią Čiurlionienė mezgė su pasaulio literatūros žmonėmis (pavyzdžiui, jos itin vertinamu Maurice'u Maeterlincku). Monografijos autorės teigimu, Čiurlionienės-Kymantaitės kultūrinė laikysena yra puikus pavyzdys, kaip „vyksta moters atbudimas“ (p. 326). Viešai kalbėdama apie visuomeninius ir kultūrinius rūpesčius, ieškodama „modernaus subjekto ir tuo pat metu nacionalinės savimonės formų“ (p. 326), Čiurlionienė-Kymantaitė jautėsi pasaulio žmogumi, jos tapatybė skleidėsi ne privačioje erdvėje, o viešojoje kultūrinėje terpėje. Išdrįsdama viešai pasiūlyti savo patirtį kaip vieną iš galimų, ji bylojo apie moteriško subjektyvumo, įsitvirtinančio literatūroje ir kultūroje, laiką.

Taigi polemiskumo nestokojantis moterų tapatybės istorijas pristatantis Ramunės Bleizgienės veikalas išties mezga polilogą ir su rašiusiais apie XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje kultūros lauke veikusius asmenis tyrėjais, ir su numanomais galimais naujų interpretacijų ir teorinių prieigų siūlančiais skaitytojais. O gal išeksponuotoje literatūros moterų dėlionėje galėjo rasti vietos ir Lazdynų Pelėdai?